

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

A magyar katona. Vitézségünk ezer éve. Két kötet. Nagy nyolcad-rét, 485 és 506 lapoldal, közel 500 képpel, térképpel, szövegvázlattal. A Franklin Társulat kiadása. Budapest, 1933. Ára 48 pengő.

Horthy Miklós, Magyarország kormányzója, József királyi herceg tábornagy, Gömbös Gyula miniszterelnök és honvédelmi miniszter, facsimilében közölt bevezető sorokat írtak ehhez a nagyszabású műhöz. A munkát Pilch Jenő, ny. ezredes, a Magyar Tudományos Akadémia levelezőtagja — aki egyúttal a szerkesztés fáradságos munkáját is végezte — Gyalóky Jenő ny. ezredes, a Magyar Tudományos Akadémia levelezőtagja, Berkó István ny. ezredes és Markó Árpád alezredes — mindketten a Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottságának tagjai — írták.

„Dulce et decorum est pro patria mori!” Ezt a jelmondatot írták a katonáirók hazafias szellemtől izzó művük elé, melyet — Zrínyi Miklós szavaival élve — elsősorban a hazáért elesett hősök dicsőséges árnyékának és tisztességgel temetett csontjainak ajánlottak. De céljuk a magyar katona legendás hősiességének leírásával nemcsak az volt, hogy ennek méltó emlékművet állítsanak, hanem az is, hogy a trianoni csapástól mindmáig elernyedt magyar agyvelőkbe és idegekbe új erőt öntsenek, belekiáltván ebbe a szomorú magyar világba: Magyar! Voltál, vagy és mindig leszesz valaki! Tekints multadba és abból mindazt megszerezheted, amire ma szükséged van, önbizalmat és önérzetet. Olyan katonaelődöknek, mint a mieink, nem lehetnek korcs utódai.

A mű első szövegközti melléklete egy térkép. Rajta az öt világrész. A magyar katonának ezer év alatt bejárt útjait vonalak jelzik. Európának alig van országa — mindössze Skandinávia és Nagybritannia — ahol a magyar kard az ellenségével össze ne csattant volna. De harcoltak magyarok Észak-amerikában, Délafrikában és Keletáziában is. Senki se hívta, senki se küldte őket, maguktól, harcban vérüketől hajtvá mentek a világ legtávolabbi pontjaira, hogy harcolhassanak, mert a harc lelki szükségletük volt.

A hatalmas mű első része a honfoglalás előzményeivel, az új haza megszerzésével és az Árpád-házi királyoknak oly hamar lezárult, de hadieseményekben annál jobban bővelkedő korával foglalkozik.

Őseink, a IX. század Európájában tökéletesen ismeretlen, a meglepetésben és a cselben rejlő nagy erkölcsi hatás tudatára épített hadművészetükkel szereztek új hazát maguknak és utódaiknak. Kétségtelen, hogy harcok erényük magasan állott ellenfeleiké felett, mert hogy nem számbeli fölényükkel győztek, azt a keleti forrásokból jól tudjuk. Ezek mindössze 20.000 főre teszik a harcosok létszámát. A magyarok új hazájukat tulajdonképpen a besenyőknek köszönhették. Árpád a besenyők szorongatására hagyta ott Etelkőzt, hogy a Kárpátok övezte gyönyörűsége Duna-Tiszamedencébe vezesse népét. A bölcs fejedelem nem találomra indult világnak, hanem azt a földet, melyet népe hazájául szánt, ő és harcosai a 892. és a 894. évi hadjáratokból jól ismerték és értékelték. A honfoglalás három, sőt talán négy évig is eltartott s a ragyogó hadvezéri elmétől készített haditervek sikeres végrehajtásának hosszú sorából állott. Legnagyobb győzelmüket őseink Zalán bolgár fejedelem felett Alpárnál és Glad ugyancsak bolgár fejedelem felett a Temes partján aratták. Ezzel a két döntő győzelemmel legkomolyabb ellenfelükkel végeztek. De Árpád nem elégedett meg azzal, hogy a bolgárokat az új hazának kiszemelt területről elűzte, hanem sereget küldött a Belgrádba menekült Zalán után, akit — noha Simeonnak, a bolgárok hatalmas cárijának támogatásában részesült — a magyarok ismét megverték. Ez a hadjárat őseink külföldi kalan-

dozásainak tulajdonképeni kiindulópontja volt. Mén Marótnak végleges leverésével és a fejedelem főtámaszának, Biharnak, 899 őszén vagy legkésőbb 900 tavaszán történt megvívásával, a honfoglalás nagyszerű műve befejeződött.

A külföldi hadjáratok sorát Berengárnak a Brenta mentén való megverése nyitotta meg. A brentai csata nagyszerűsége abban rejlik, hogy a magyar sereg már menekülőben volt a nagyobb olasz elől, mikor az éj leple alatt hirtelen megrohanta és szétverte a győzelme tudatában nyugodtan pihenő ellenséget. Az olaszok után a németeknek kellett több ízben tapasztalniuk, hogy fegyverüket nem mérhetik össze hasonló eséllyel őseinkével. A magyar seregek valósággal végig dúlták Európa földjét 911-ben a Rajnánál, 915-ben Brémában, 934-ben Bizancban, 937-ben Franciaország nyugati tengerpartján, 940-ben a Pireneusok lábánál, 946-ban Otrantóban jártak. 955. augusztus 10-én az Augsburg mellett vívott szerencsétlen végű csata, melyben az egész magyar sereg elpusztult, fordulópontot jelentett őseink hadiszerencséjében. Bizanc felé fordultak a német földön elszenvedett kudarc után, de Drinápoly közelében (970) Bardas seregétől súlyos vereséget szenvedtek. Ekkor lemondtak kalandozásaikról.

Az Árpád-házi királyok kora a nyugati műveltséghez való alkalmazkodással, a kereszténység felvételével, a kitűnően bevált pogány harcos ére nyektől, hadművészettől és taktikától való elteréssel kezdődött. Szent István (1044) III. Henrik német császártól Ménfőnél vezetes vereséget szenvedett, noha az ő serege volt erősebb. Ennek oka nagyrészt a régi taktikától való eltérés volt. De azután sorba jöttek új hadvezéri lángelmék: Béla herceg, Szent László, a tudós Kálmán, akik a magyar taktikával sorozatos diadalokat arattak. II. Endre királyunknak megint kevés szerencséje volt; sem a Szentföldön, sem Halicsért vívott hosszú harcában nem szerzett a magyar fegyvernek új babérokat. 1241-ben hazánkat óriási csapás érte: a mongolok betörték az országra s a magyar sereg a Muhi-pusztán székértáborban védekezett. Természetesen szörnyű vereséget szenvedett. Ezután a nagy szerencsétlenség után bekére lett volna szükség, hogy a feldúlt országot újjá lehessen építeni. De ezt nem adta meg a sors. Egyik háborút a másik követte s közben a helyett, hogy — mint várni lehetett — a magyar katona karja ellankadt volna, újra megacélosodott.

Az Anjouk kora súlyos belső háborúskodással kezdődött, de később olyan magasságba emelte a nemzetet, amilyet elérni se előbb, se később nem tudott. Anjou Lajost az utókor méltán illeti „Nagy” melléknévvel. Diadalmas hadjáraitak szinte szakadatlan folyása alatt, a magyar vitézséggel egész Európát megismertette s nem csekély részét meg is hódította, noha Petőfi jól ismert szavaiban: „Magyar tenger vizében hűnyt el észak, kelet s dél hulló csillaga”, nagy túlzás is van. Nagy Lajos dicsőséges, hosszú uralkodását hanyatlás követte. Mindenütt lázadás, forrongás és Nagy Lajos kemény ökle immár nem tudott lesujtani. És ebben az áldatlan helyzetben az ország déli kapuján soha se látott veszedelem, a törökvész kopogtatott. A rigómezei csatában elszenvedett megsemmisítő vereség hatása alatt a rácok meghódoltak I. Murádnak s a legelső török csapatok már 1391-ben és 1392-ben megjelentek magyar területen.

Ezzel megkezdődött a magyar nemzet egyik leghősibb kora, mely történelmünket Hunyady Jánossal, Kapisztrán Jánossal, Mátyás királlyal s a hősök egész légiójával ajándékozta meg. Mátyás halála viszont történelmünk egyik legszomorúbb korszakának kezdőpontja. De még Mohácsnál is megcsillant a magyar vitézség: „... el kell ismernünk, hogy a király hadserege, a csata első felében megszaladt silány elemeit leszámítva, bámulatos hősiességgel rontott a sokkalta erősebb ellenségre, lóháton és gyalogszerrel egyaránt”.

A „legszomorúbb korszak”, a török hódoltság kora is megszülte a maga ragyogó vitézeit. Szondy, Dobó, a két Zrinyi szinte emberfeletti magasságba emelkedő legendás alakja, a végvárak megszámlálhatatlan vitézei, mind-mind ékes bizonyosságot tettek a magyar őserőről, melyet semmi sem

tud megtörni. Bocskay Báthory, Bethlen erdélyi fejedelmek hadjárataiban született meg a kuruc regényes alakja, aki mindennel és mindenivel harcban állott, ami vagy aki a magyar szabadságot megnyírbálni akarta. De az ország feldaraboltsága nemcsak a földet, hanem érzelmeit tekintetében a népet is megosztotta. A kurucnak magyar ellenfele lett a labanc személyében, aki az ország boldogulását a császár vezérlete alatt akarta kivívni s előbb a török ellen, majd testvére, a kuruc ellen fordult. A kurucok az országnak a török uralom alól való felszabadításáért vívott harcok folyamán mind nagyobb számban térnek meg a császári zászló alá, hogy azután, mikor Bécs a nemzetet szabadságtól akarta megfosztani, ismét ellene forduljanak. A zentai csatát követő karlócai béke után (1699) előbb kétévi béke, azután pedig 17 évi ugyszólván szakadatlan harc következett. „Ebben az időszakban a magyar gyolagos és huszár Olasz- és Bajorországban, valamint a Duna és a Száva mellékén a császári haderők kötelekében mérte össze fegyvereit az ellenséggel; II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idejében pedig a magyar haderő kötelekében, másrészt honfitársai ellen a császári hadseregben harcolt” Rákóczi Ferenc kora különleges magyar romantikával van tele. A nagy kurucimádó Thaly Kálmán hitette-e el ezt velünk, vagy csakugyan így lenne? Azt kell hinnünk, hogy valóban így van. Azt kell hinnünk pedig azért, mert a szerzők a történetírás új útjain járnak: nem eszményiteneik, hanem a tökéletes igazságot keresik — és mégis... A trencsényi és a romhányi csata, még egynehány hadiesemény, másként áll elénk ebben az írásban, mint Thaly Kálmán hősköltevényeiben és mégis: csupa szívetmelegítő magyar romantika ez is, pedig aki elénk tárja, csak másodsorban költő, elsősorban körzővel kezében, térképen dolgozó, rideg számokból kétségbevonhatatlanul következtető katona. A magyarnak a honfoglalás óta Rákóczi szabadságharcáig egy sem volt ilyen színmagyar célú, vezetésű és jellegű hadjárata.

A szatmári béke után a kurucok jórésze nem tudott beletörődni a béke unalmába; „kit erre, kit arra sodortak a szelek.” Sokan más államok hadseregébe léptek, hogy vérmérsékletüknek egyedül megfelelő mesterségüket folytassák. A „magyar huszár” a XVII. század végén Európa-szerte ismert fogalom volt. Minden hadseregben utánózták harcmódját, de azt tökélyre vinni csak azokban a hadseregekben sikerült, ahol de facto voltak magyar huszárok. Így elsősorban Franciaországban. Már 1635-ben volt a francia hadseregben francia huszár, de nagyobb szerepe 1707-ben kezdődött meg Ráttky György belépésével. Villars marsall, Ráttky fővezére ekként emlékszik meg a vitéz ezredesről és huszáriairól: „Soha katonák jobban nem harcoltak; adja Isten, hogy a mi lovasságunk is ilyen szellemmel bírjon.” Ráttky ezredében kezdte meg szolgálatát gróf Bercsényi László, kiből később Franciaország marsallja lett. De a mű a francia szolgálatban álló és a magyar névnek dicsőséget szerzett ősök egész légióját sorolja fel.

III. Károly királyunk az 1715. évi 8. törvénycikkkel megteremtette az állandó hadsereg alapját. Eleinte 5 huszár és 1 gyalogezrede volt a király hadseregének. Ezek száma minden hadjárattal szaporodott, mígnem Mária Terézia háborúinak során tekintélyes haderővé nőtte ki magát. Ebben olyan csodás vezérek nevelődtek, mint gróf Nádasdy és gróf Hadik. De jutott a magyar huszárból az ellenségnek is. Nagy Frigyesnek is voltak (Ziethen alatt) magyar huszárijai, akik a német lovas harcmódra befolyást tudtak gyakorolni és hősiességükkel vezéreik csodatátat vívták ki.

Érdekes kimutatást találunk a könyvben (II. kötet. 145. lap) a magyar katonáknak adományozott vitézségi érmekről. E szerint a magyar gyalogezredek legénysége az 1789 (az érem megalapításának éve) és 1914 közti évek során 4670, a gránátos zászlóaljaké 259, a könnyű zászlóaljoké 13, a vadász zászlóaljoké 93, a huszárezredeké 2666 vitézségi érmet kapott. Nem volt könnyű ezt a cs. kir. hadseregben megszolgálni.

Ragyogó kora a magyar katonának a Napoleon elleni hadjáratok hosszú sora is. 1812-ben az oroszországi hadjáratban közel 15.000 magyar vitéz harcolt Napoleon oldalán.

Az 1848/49. évi függetlenségi harcunkkal, a legnagyobb és leghősibb

magyar erőfeszítéssel, mellyel nagyapáink az egyeduralkodó egyre jobban szorító gyűrűjét akarták hazánk testéről lepattantani, terjedelmes és a semmiből lett titánhoz, a honvédséghez, mindenképen méltó fejezet foglalkozik. Soha találobb, tömörebb jellemképet nem olvastunk a szabadságharc óriásairól: Görgeyről, Bemről, Klapkáról, Damjanichról és a többiről. A szerző a jellemképet a vezérek bámulatos haditetteinek pár szóval való ismertetésével festi meg. Ebben rejlik a kérdés megoldásának nagyszerűsége. Az embert, mindenekelőtt a hadvezért, a szakmájába vágó cselekedetei után ítéljük meg helyesen. Görgey „... seregtesteinek mesteri vezetésével felülmúlta ellenfeleit, bár mindvégig elégtelen eszközökkel rendelkezett.” Nem volt-e valóság, csoda az isaszegi csata és a nagysallói ütközet, melyeknek diadala kétségkívül Görgey nevéhez fűződik? „Bem apó” pedig erdélyi hadjárataival ejtette bámulatba a világot.

Hasonlatosan Rákóczi legendás korához, ebben a szabadságharcban is megoszlott a magyar érzelem és a magyar erő. Radetzky gróf tábornagy olaszországi hadseregében Custozánál, Mortaranál, Novaránál, a magyar huszárok ismételten kitűntek vitézségükkel. 1859-ben a magyar katona Magentánál és Solferinonál öregbítette jó hírnevét. 1864-ben a Dánia elleni (jütlandi) hadjárásban a császári királyi 72., 34., 6. gyalog- és a 9. huszárezred vitézkedett. Ezek közül a legkimagaslóbbat a 34. ezred vitte véghez; rohamalkalmával a dandárparancsnoknak. Gondrecourt tábornoknak, többszörösen figyelmeztetnie kellett a kassai legényeket: „Ne olyan hevesen, fiúk!”

A szerző a „Vasdandár” címet adta ennek az alfejezetnek, mely az elejétől végig lebilincselő hatalmas műnek külön gyémántszeme.

1866-ban a cs. kir. haderő s ebben a magyar ezredek, két harctéren verekedtek. Az egyik hadjárat csúcspontja megint Custozs, a második Königrätz. Az előbbi fényes győzelmet, az utóbbi súlyos vereséget jelent. A Custozs mellett kivívott győzelemben a magyar huszároknak nagy részük volt; a Königrätz-i csata sorsát viszont, nem utolsó sorban, a porosz hátultöltőpuskák döntötték el.

Az 1869, 1878 és 1882. években a Balkánon harcoltak a magyar csapatok. Kisebb, igen véres hadjáratok voltak ezek, melyekben a magyar katonák ismételten kimagaslottak vitézségükkel.

Ezzel elérkeztünk a világháborúhoz. A szerző istenítéleti viaskodásnak nevezi a világháborút, melyben a magyar nemzet emberben és anyagban mérhetetlen áldozatokat hozott. Nem tudni hogy a magyar katonának hősiessége volt-e nagyobb vagy pedig az a szinte emberfelelti akarateréje, mellyel mindenről, ami emberi kultúrát jelent, le tudott mondani. A magyar baka „... mezítláb járt az Alpok gleccserein, vereitkeözve taposta Keletgalícia, Lengyelország, Volhinia, a Szinai félsziget, Palesztina és Perzsia homokpusztáit, összeszorított fogakkal, bámulatráméltó módon szenvedett évekre menő hadifogságában.” A Magyar Szent Korona országai 3382,000 katonát adtak a világháború folyamán. Ezenkívül a hadsereg céljait szolgáló üzemek, bányák, stb. kereknek 800,000 embert foglalkoztattak. Az anyag felhasználása épen ilyen elképesztő arányban történt. A szerző utal arra, hogy a háború befejeződésétől napjainkig eltelt idő rövid ahhoz, hogy a magyar katonákra vonatkozó részt már ma teljesen és tökéletesen meg lehetne világítani. Ezért csak egyes szemléltető példákkal szolgál. Legelőbb dióhéjban ismertetni a nagy háború egyes éveinek történetét, majd sorjába veszi a világháborúnak azokat az eseményeit, melyek a magyar névhez fűződnek. Az élen jár ezek között az otrantói tengeri ütközet, majd az isonzói csaták, Przemysl várának titáni védelmezése, a montelloi csata, a limanowa-japanowi csata, a 82. székely gyalog- és a 12. honvédezred hőstettei következnek. Megkapó sorokat olvassunk a hadifoglyok szenvedéseiről is.

A Mária Terézia-Rend első felavatásán (1758) gróf Nádasdy Ferenc és gróf Hadik András a Rend nagykeresztesei lettek. A világháború végéig ennek a legmagasabb katonai kitüntetésnek nagykeresztjét 4, középkeresztjét 14, lovarkeresztjét pedig 165 magyar honos vitéznek adományozták.

A hatalmas művet „A magyar kard idegen nemzetek szolgálatában”

című fejezet zárja le. Szó esik ebben a görög-, a lengyel-, az északamerikai szabadságharcok, az északamerikai polgárháború, a mexikói expeditio, az olaszországi magyar légió, a búr szabadságharc és végül a kínai boxerlázaadás magyar vitézeiről. Jellegzetes a magyar lelkületre, hogy a magyarok mindig az elnyomottak és sohasem az elnyomók oldalán harcoltak.

Azzal az érzéssel tesszük el ezt a tartalom, terjedelem és kiállítás tekintetében egyaránt monumentális művet, hogy a magyar katonai irodalom ehhez fogható mindmáig nem alkotott. A munka, melyet a szerzők és a kiadók végeztek, méltó ahhoz a titánhoz, kinek emlékének áldoztak vele. A kiadó úgy tekinthet erre a műre, mint működésének egyik legszebb gyümölcsére. „Árpád és az Árpádok” óta aligha került ki nagyszerűbb hazafias mű a magyar kultúra céljait mindenkor lelkesen szolgáló műintézetből. Ezért a nemzet hálaája illeti a Társulatot.

Külön meg kell emlékeznünk a vázlatokról, melyeket a szerzők terveztek, de egy kéz tisztázott. Kifejezőbb, csinosabb vázlatokat eddig sem külföldön, sem itthon megjelent munkákban nem láttunk.

Vajha ezt a könyvet katonák, polgárok minél többen olvassák, de ne csak olvassák, hanem meg is szívlelnék.

Ajtay Endre.

Dr. Erdélyi László : A magyar lovagkor társadalma és művelődése, 1205—1526. A szerző kiadása, (1932.), 159 l.

Az alig tíz íves könyvecske előszava szerint, a szerző jelen műve csak mutaltvány, vagy talán inkább népszerű és sürített összefoglalása „A magyar lovagkor” című nagyterjedelmű — de eddig még ki nem adott — munkájának. Készült pedig e könyvecske az 1122—1526. között hozott, helyesebben fennmaradt törvényeink, „s némely más” források (pl : Bécsi képes krónika stb.) alapján.

A szerző munkáját az Előszón kívül 12 fejezetre és egy : „A lovagkor erkölcsi bírálata” című befejező részre osztja. E fejezetben a szerző Magyarország középkori földrajzát (Oláh Miklós), az egyházi és világi társadalmi tagozódást, a királyságot, a törvényhozás működését, a hitbeli, szellemi, családi életet, a közigazgatást, a gazdasági berendezkedést, a bíraskodást stb. tárgyalja. Azonban a folyóirat olvasóit a munka IX. fejezete fogja elsősorban érdekelni, amely a : Hadügy és külügy címet viseli. A szerző ebben a fejezetben mindenekelőtt a „banderializmus” kezdetével foglalkozik. Szerinte az 1217. évi magyar keresztes hadjárat óta nevezik nálunk is a hadcsapatokat nyugati mintára banderiumoknak. Azután definiálja a „banderializmus” fogalmát, amely magánhadrendszer, majd rá tér a banderiumos, tehát a hadüggyel foglalkozó törvényeink tartalmának ismertetésére. Kezdi Zsigmond király 1397. évi törvényével, azután végigkíséri az idevonalkozó törvényeket egészen a mohácsi vészig. Természetesen az 1433. évi nagy hadi lajstromot, továbbá az 1435-iki törvény tartalmát behatóbban ismerteteli s fejezetesei folyamán többek közt megmagyarázza, hogy honnan származott Hunyadi Mátyás király állandó seregének fekete elnevezése.

A könyv többi fejezeteiben itt-ott elszórva szintén találunk hadtörténelmi vonatkozású adatokat, de összefüggőbben hadügyi tartalmú törvényeinkkel csak a IX. fejezet foglalkozik.

Dr. Iványi Béla.

Tóth László és Zambra Alajos : A Garibaldi-Emlékkiállítás leíró katalógusa. (Catalogo della Mostra Garibaldina di Budapest. A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai VI.) Budapest 1932. 164. l.

1932 nyarán Itália nagy fia, Garibaldi József halálának ötvenedik évfordulója alkalmából, a Korvin Mátyás magyar-olasz Egyesület kezdeményezé-

sére, a Magyar Nemzeti Múzeum a nagy magyarbarát olasz hazafi életére és működésére vonatkozó, jobbára levéltári, de egyéb anyagból is, időszaki emlékkiállítás rendezett.

Ennek a kiállításnak 475 darabot kitevő anyagát, munkatársaival karöltve Tóth László dr. egyetemi magántanár és múzeumi titkár gyűjtötte össze és katalogizálta s e magyar nyelvű katalógust Zambra Alajos egyetemi professzor fordította olasz nyelvre.

A katalógus Hóman Bálint — akkor még a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója — Előszavával kezdődik, aki a kiállítás létrejöttének történetét mondja el, majd a kiállítás megnyitása alkalmával, 1932 június 27-én, elhangzott beszédek magyar és olasz nyelvű szövegének közlése után, korszrinti egymásutánban, részint események, részint tárgyak szerint csoportosítva, a kiállított levelek, iratok, okiratok, naplók, cikkek, könyvek, hírlapok, zeneművek stb. stb. ismertetése és leírása következik.

Az iratok a Magyar Nemzeti Múzeum Kossuth-, Türr-, Pulszky-, Donyov-, Tanárky-, Ihász Dániel-féle gyűjteményeiből, a magyar emigráció irataiból, továbbá a m. kir. Orsz. Levéltárból emeltettek ki s az így összehordott irások nemcsak Garibaldi működéséről, hanem az olaszországi magyar emigránsokról, a magyar légió harcairól, működéséről, a Gál Sándor-féle erdélyi akcióról, az 1854. évi magyar inségakcióról, az 1866-iki harcokról stb. is színes és változatos adatokat tartalmaznak, amelyeknek az ezen korrall foglalkozó hadtörténész is igen jó hasznát veheti.

A katalógus összeállítója először a vonatkozó okleveles és leveles anyagot kivonatozza, azután a Garibaldival foglalkozó költemények, könyvek, hírlapok, zeneművek felsorolása, végül a Garibaldira és az olaszországi magyar légióra vonatkozó tárgyak: egyenruhák és ennek részei, kardok, szuro nyok, löfegyverek, zászlók, azután képek, szobrok érmek és fényképek leírása zárja be a katalógust.

A katalógust olvasgatónak feltűnhet, hogy a kiállítás céljaira összehordott anyag orozslánrészét az írott emlékek képezik, ami egészen természetes, mert, amint azt az Előszó is kiemeli, a Garibaldi működésére vonatkozó tárgyi emlékek Olaszországban maradtak fenn és ott őriztetnek. Ámde a nálunk lévő és az alkalomra összegyűjtött nagybecsű levéltári forrásanyag önmagában is olyannyira érdekes, hogy a levelek és oklevelek puszta kivonatának olvasása is teljesen leköti a figyelmet és az események, noha nem folyamatosan, hanem hézagosan, mégis eleven lüktetéssel peregnék le szemünk előtt.

Tóth László levél és oklevélkivonatai, valamint leírásai szabatosak, világosak, úgy hogy műve több mint egyszerű kiállítási katalógus. Munkáját a történész és hadtörténész, mint forrásművet használhatja.

Dr. Iványi Béla.

Atti dell'Istituto di Architettura Militare Italiana. Fascicolo 1, 8° 173 lap. Róma 1930 (VIII).

A római Katonai Építészeti Intézetnek ebben az érdekes és minálunk alig ismert kiadványában

Ft. Primaldo Coco: „Porti, Castelli e Torri Salentine” címen, a Salentói-félsziget kikötőinek, várkastélyainak és védőtornyainak történetét foglalja egy-egy fejezetben össze. A gondos levéltári kutatásra alapított s az idevágó irodalom teljes felhasználásával készült tanulmány, nekünk magyaroknak se lehet egészen közömbös, mert a Salentói-félsziget a mi hadtörténetünkben is játszott szerepet.

Már 946-ban magyar csapatok kalandoztak végig rajta Otrantoig s mint a szerző megállapítja, a félsziget tulsó oldalán, az Ioni-tengerhez közeleső Nardot is feldúlták. Nagy Lajos királyunk 1348-ban egy Tamás nevű magyar urat tett a Tarantoi-hercegség kormányzójává; majd 1481 nyarán Magyar Balázs vitt segítséget az Otrantot ostromló Don Alfonso calabriai hercegnek. Ugyancsak itt játszódtott le a mi haditengerészetünk egyik sokat emlegetett harca is, 1917 május 15-én.

Különben ez az Adria- és Ioni-tenger közé mélyen benyúló félsziget, földrajzi helyzeténél fogva is, a történelmi idők kezdetétől állandó célpontja volt a legkülönbözőbb népek részint hódító, részint rabló támadásainak, amelyek itt is temérdek műemléket pusztítottak el. De legalább is ugyanannyi semmisült meg béke idején, egyrészt a nemtörődőség, másrészt pedig a sokszori átépítés és avatatlan restaurálás következtében. Szerencsére így is maradt elég olyan hadiéptítmény, mely ma is felkelti nem csak a turista, hanem a szakértő kutató érdeklődését is.

A szerző 28. részben már rombadőlt, részben még fennálló várkastély történetét vizsgálja, közöttük — hogy a legismertebbeket említsük — a tarantoinak, gallipoliinak, lecceinek, otrantoinak és brindisiinek viharos multját is.

Amilyen különböző volt ezeknek a várkastélyoknak sorsa, olyan különböző volt az eredetük is. Tarantóban például a „mikenei” néven ismert kultúrkorszak maradványai is előbukkantak a föld alól. Vára a második pun háború idején három évig dacolt Hannibal hadseregével. Az elpusztult római erődítmény helyére 927-ben épített várkastélyt Nikephoros Phokas, amely később, kellően megnagyvitva és átalakítva, több ízben állott ellen a törökök támadásának.

Nagyon sokat tettek a várépítés terén az Anjou- és az Arragoniai házbeli uralkodók is, s a még fennálló várkastélyok középkori jellegű részletei nagyobbára ennek a korszaknak az alkotásai. Ugyanis, az olasz földön született és kifejlődött bástyarendszer nem tudott mindenütt a maga teljességében érvényesülni, aminek legtöbbször a pénz hiánya volt az oka. Így volt ez már a korábbi századokban is, aminek bizonyságaként megemlíti a szerző, hogy László király 1409-ben megengedte Brindisi városának, hogy uzsorás zsidóktól vehessen kölcsönt várépítés céljaira.

Hogy a bástyarendszer mennyire nem juthatott még fontos városokban se általános diadalra, azt többek között Taranto példája is mutatja. Ennek 1761-i képén is részben még középkori jellegű erődítményeket láthatunk a város körül. Otrantonak is csupán egy, bástyának mondható védőműve van, az 1578-ban épült „Spuntone.” Gallipoliban középkori félkörbástya könyököl a tengerre. Középkori jellegű Brindisi, Corigliano, Castro stb., stb. erődítményeinek jókora része is. A szerző 26. képen is bemutatja ezeket a műemlékeket — sajnos — alaprajz nélkül. Különösen szép közöttük Pulsano, Avetrano és Brindisi várkastélyának képe.

A Salentoi-félsziget mindkét partján összefüggő sora emelkedett a részben még ma is fennálló védőtornyoknak. Ilyeneket minden időben építettek ugyan Italia tengerpartjain, de legnagyobb számban és rendszeresen csak Don Parafan di Ribera alcajai herceg és spanyol alkirály kezdte őket építeni, a spanyol uralom alatt állott tengerpartokon. 1568-tól kezdve.

A tornyok alapformája a XVI. század derekáig általában kerek volt, a későbbiek — amelyek már úgyuk befogadására is alkalmasok voltak — négyszögű alaprajzot mutalnak. Azonban a kisebbszerű figyelőtornyok (guardiolák) még később is kerek formára épültek.

1590-ben csupán a Salentoi-félsziget partjain 54 ilyen védőtorny állott, de számuk később még növekedett. Látótávolságra voltak egymástól, úgy hogy nappal füst, éjjel pedig tűzjelekkel adhatták tudtul egymásnak és a városoknak s falvoknak az ellenség közeledését. Erre a célra szolgáltak a mindenkor készentartott jelentőlovasok is.

Valamennyi ilyen védőtorny között a most is fennálló salignanoi a legimpozánsabb. Kerek formájú, komor külsejű, 18—20 méter átmérőjű, 15 méter magas hatalmas építmény.

A szerző okmánytárát és teljes bibliográfiát csatol érdekes és fontos tanulmányához.

Leone Andrea Maggiorotti tábornagy „Dal Museo del Genio all’Istituto di Architettura Militare” című cikkében az utóbbi intézet alapításáról és munkatervéről számol be. Egyúttal azonban röviden, de igen tanulságosan és érdekesen méltatja Italia hadi építkezéseit, amelyeknek legrégibb emlékeit Isztriában és Szardíniában, Alatri és Ansedonia hatalmas akropolisá-

ban, Manduria kettős megalith-falában és Cori hármás körfalában, valamint Faleria ötven toronyában szemlélhetjük. Mindezek sokkal jobban tájékoztatnak a maguk korának művelődési fokáról, mint a sokszor kétes értékű és kevesetmondó írott források.

Ezeknek csupán régészeti szempontból vizsgálható időszakára a Római-birodalom történelmi korszaka következett. Ennek egyik jellemzője a toronyos körfal, amelynek egyes nagyszerű részletei több városban napjainkig megmaradtak. Ilyenek a torinói Porta Palatina, a trevisoi Porta romana, a veronai Porta Borsari, az aostai Porta pretoria stb., stb. Mint a szerző megállapítja, a régi római katonai építészetről sokaknak vannak teljesen zűrzavaros fogalmaik. Így például kevesen tudják, hogy a középkori várkastélynak kétségtelenül a római „castellum” volt az elődje.

A Római-birodalom bukásával nagy változás állott be az erődítés terén is. Az összefüggő körfalak elvesztették addigi fontosságukat. A castellumból az uraságnak a lakott helyektől távolos székhelye lett, a körfalak helyett pedig toronyokra és toronyházakra (lakótoronyokra) forgácsolódott a védelem.

Italia földjén sok ezer várkastély volt; magában Piemontban ma is van vagy ezer. Még a Maremma ebből a szempontból kevéssé ismert területén is, az erődítményeknek érdekesebbnél-érdekesebb példáit találjuk. Elég itt a telamoniai etruszk kaput, a fazioi fellegrát, a trianai várkastélyt és a pitiglianoi falakat említeni. Továbbmenve Dimoratico, Campagnatico, majd a tengerparton a Rocca di Castiglione della Pescaia, a Torre della Bella Marsiglia és sok más között a toronyos Volterra következik, Paul Bourget szerint: „középkori látomás, sziklára függesztett sásfészek.”

A Maremmáról a szintén kevéssé ismert Marsicára térve, ott találjuk Celano, Pescina és Ortucchio fellegrát, Balsorano és Avezzano hatalmas várkastélyát s magaslatról-magaslatra követve őket Puglia felé, Castel del Montehoz, Castel Gigantehoz és Lucerához jutunk.

A várkastélyokkal körülbelül egyszerre tűnnek fel a városokban, a védekezés elemeiként, a toronyok és a toronyházak. Néhány hatalmas példányukat még láthatjuk Bolognában, Pisában, S. Gimignano-ban és Rómában, mint utolsó hírmondóit az 1000 és 1300 év közé eső zűrzavaros időszaknak. Egyes városok (például Firenze, Lucca, Siena) középkori képein egész toronyerdőt láthatunk. Tudjuk, hogy Rómának a XII. és XIII. században több mint 1000 tornya volt s ebből mintegy 370 állott a körfalak mentén.

A torony (vagy toronyház) építésének joga kaszthoz és családhoz volt kötve. Nohán például a városi tanács hozzájárulásától függött, de ezt csak akkor kapta meg az illető család, ha legalább egy, teljesen felszerelt hadigályát tartott a tengeren.

A Renaissance a hadiépítészet terén is fordulópont volt. A városok körfala visszakapja hajdani fontosságát; majd a tűzifegyverek, de különösen az ágyúk tökéletesedése folytán, megkezdődik az olasz bástyarendszer korszaka, amelynek legkiválóbb mesterei De Marchi, Paciotto, Urbino, Michelangelo, a Sammichelik, a Savorgnanók voltak s utánuk még egy egész sorozat a Bertolákig.

Itáliából Franciaországba, a Német-birodalomba, Magyarországra, Spanyolországba és a Németalföldre is eljutott a bástyarendszer, sőt a Földközi-tenger balkáni és ázsiai partvidékén is temérdek — gyakran zárnas orozslánnal díszített — emléke maradt meg az olasz katonai építészetnek.

Sajnos, hogy míg a régészet körébe vágó emlékek széthordását szigorú rendeletek tiltják, a közép- és újkor alkotásait vagy az idő, vagy az emberi kegyetlenség igen sok helyen kikezdette, sok pedig teljes pusztulásnak indult. Sokszor magát a helyi hatóságot terheli a műemlékirtás bűne, így például Silvano d'Orbában, ahol a római castellum maradványait akarták elpusztítani, hogy temetőt csinálhassanak a helyére és ismeretes az az évtizedes tollharc is, amely Lucca falainak fenntartása, vagy lebontása körül folyt. De nem csupán a felszigeten volt így. Sardinia-ban is évről-évre omlik a kilenc századra visszapillantó burgói várkastély, amely előbb a Doriáké, majd két-ízben az Arragoniai-uralkodóházáé, egyízben pedig a Pisaniaké volt. Közben

rablóbarlang is szolgált. Itt raboskodott Adelasia di Torres, aki tudvalevőleg Enzonak, II. Frigyes német-római császár fiának volt a második felesége.

Az Istituto di Architettura Militare ezeknek a pusztuló műemlékeknek megmentését is egyik feladatául tűzte ki. A könyv végül az intézet szervezetéről és eddigi működéséről is beszámol.

Gyalóky Jenő.

Harold Lamb: Dzsingisz khán, a föld ura. 8° 300 oldal. Paul List Verlag, Leipzig.

A most annyira felkapott életrajzirodalom alakjai között ennek a nagy hódítónak pályafutása a legérdekesebbek közé tartozik. A világtörténelem kimagasló hadvezéreinek tettei szinte eltörpülnek az óvei mellett. Hordáinak útjai csak szélességi és hosszúsági fokokkal mérhetők.

Pedig alacsonyabban alig kezdhetne valaki. A fiatal Temudzsin ugyan a Burchikumok előkelő nemzetségéből származott, de pusztaságlakó pásztor népek életmódjánál fogva neki is csak úgy kellett atyja nyájait őriznie, akár csak a kisebb törzsek fiainak. A krónika szerint magas növésű, vállas, fehéres bőrű volt. Kékesszürke, koromfekete pupillájú szemei a hátrahajló homlok alatt szétállottak, de nem voltak ferde metszésűek. Vörösös barna haja tincsekben simult hátára. Keveset beszélt és amit mondott, azt sokáig és jól megfontolta. Vérmérséklete zabolátlan, de megbízható barátokat tudott szerezni. Modora nyílt és szabad.

Törzse, a Yakka mongolok, bizonyos fennhatóságot gyakorolt a Gobi sivatag északi részén és ezért a Baikal tó és a Nagy-Dsungan hegység közén elterülő kövér legelőket birtokolta. Atyja halála után a 13 éves Temudzsinra szakadt a feladat, hogy örökségét a Yakka mongolok jármát nyögő idegen clanok kapzsiságával szemben megvédje. Lamb érdekesítően írja le a kalandor-regénybe illő eseményeket, melyek élénken világítják meg a harcias lovas pásztornépek könyörtelen küzdelmét a létért. Temudzsint elfogják, sátrait felperzselik, családjának vagyonából mindössze néhány ló marad meg. Szökése után ebből a mélypontból küzdi fel magát a „világ urává”. Az évekig tartó hajszában ügyességének és bátorságának is csakhamar híre kel. 17 éves korában már sokan gyülekeznek a kilenc yak-farkú zászló alá. Már asszony után nézhet és atyja régi fegyvertársának, a keraitok khánjának Toghrulnak udvarába sem kénytelen már mint űzött vad lépni. Már 13.000 harcost számlált, amikor a nyári szállásokból a télielkebe való vándorlása közben régi ellensége, Targutai 30.000 főnyi seregével megtámadja. Temudzsin gyorsan határozott és ügyesen vezette első „rendes” csatáját, melyet megnyert. Ezentúl büszkén hordhatta a vezéri elefántcsont botot. A törzsek felismerték benne a hivatott vezért és seregestől csatlakoztak hozzája.

A keraitok hűsége nem tartott sokáig, sőt meg is támadták. Bár az első csatát, mely meglepetésszerűen érte, elvesztette, lélekjelenlétével egész törzsét és annak vagyonát megmentette. Ezért alattvalói kitartottak mellette és a tanácsban őt választották vezérül Toghrul ellen. Ez drágán fizette meg hűllenségét. Országát és életét vesztette. De Temudzsin nem elégedett meg ezzel, hanem a területét nyugatról fenyegető, az Altai és Changaj hegységek völgyei en tanyázó magasabb kulturájú török naimanokat és nigurokat is meghódította, majd dél felé fordult és egész Középázsia ura lett. Lelkes tarkhánjai (országnagyok) bogdot (Isten küldöttje) láttak benne és az 1206-ban megtartott kurultájon (országgyűlés) kikiáltották Dzsingiszkhánnak (leg hatalmasabb khán).

Uralkodásának megszilárdítására törvénykönyvet állított össze, a Yasát, melyben elgondolásait és a törzsi szokásokat foglalta össze. Célja volt az immár uralma alá került különféle törzseket egyetlen néppé összeolvasztani. A Yassa kiterjedt vallási, büntető- és magánjogi, de legfőképpen katonai törvényekre, melyeket még késő unokái, Tamerlan és Babar az első indiai nagymogul is tiszteletben tartottak. A Yassara alapítottan szervezte meg had-

seregét is. Ez pusztán lovasságból állott és a római legiohoz hasonlóan a tízes számrendszeren épült fel. Legnagyobb egysége az orkhon vezette tuman volt 10,000 lovassal. Érdekes, hogy a fegyvereket és felszerelési tárgyakat hadiszertárakban tartotta, külön beosztású tisztekkel kezelte és csak hadjáratok előtt osztatta ki. Téli a Yassa szabályozása szerint gyakorlat- és edzőképen nagyszabású lovasvadászokat rendeztetett, melyeknek zsákmánya a törzsek élelmezésül szolgált. Tavasszal a magasabb vezetők megbérlésre jelentek meg előtte.

Ezt a jól megszervezett, felfegyverzett és fegyelmezett lovasságot 1211-ben vezette először civilizált nép, a kínaiak ellen. A hadjárat leírását még vázlatosan sem ismertelhetem és csak a hadműveletek végrehajtási módjára vehetünk egy rövid, a krónikák megőrizte pillantást.

Jóval az ellenségeskedés előtt kereskedők és nomád csoportok árasztják el az ellenséges országot. Ők a kémek. Foglyokat és híreket küldenek vissza. Az előnyomulást széles övben párosával és járőrönként felderítés előzi meg. Messze ezek mögött 3 tuman erejű elővéd halad válogatott legénységgel és jó lovakon. Minden harcosnak két lóva volt. Az elővédet a hatalmas lovas tömegekből álló derékhaddal az összekötő lovasok egész garmadája köti állandóan össze. A derékhad öreg Yakka-harcosokból álló „közép”-jét a khán maga vezette, akit 1000 bőrpáncélos testőr kísér fekete paripákon. A két szárnyat legtekintélyesebb vezetői vezényelték. Harceljárásuk kétféle volt. Vagy 1—2 napi erőletett menettel meglepetésszerűen rajtaütnek az ellenségen, és ha ez nem sikerült, a tulaghmával* kapták el hirtelen az egyik oldalát; vagy szinleges visszavonulással csalták maguk után és mikor ez üldözés közben szétszéledt, friss lovaikra szálltak és támadtak. A rohamokat 8-10 lovasnyi mélységű 1000 főnyi alosztályok hajtják végre zárt sorokban, akár csak Európa középkori lovassága. De gyakran több oldalról törték be az ellenséges országba. Az oszlopoknak pontosan megjelölt feladatuk volt. Vezetőknek a feladat keretein belül teljes cselekvési szabadságot engedett, csak az állandó összeköttetésnek kellett megmaradnia az egyes oszlopok között.

Kelet meghódítása után nyugat felé, a szintén hódító kovaresmiai Mohammed sah ellen fordult. kinek országát az Amu és Sir mentén a nagy várak egész láncolata védte.

Dzsingiszkhán előtt két problema állott: harcai alatt a már meghódított óriási kiterjedésű ország kormányzása és seregének a Baikal-tó mellől Középpázsia magas hegláncain át vezető merete a 6—7000 km-nyire levő Perzsiába. Előbbi a mongol fajban rejlt nagy politikai éleslátással oldotta meg, az utóbbinak hadműveleti előkészítése mutatja nagy hadvezéri hivatottságát.

1219 tavaszán parancsot ad a hordának az ország délnyugati részében való gyülekezésre. Ott találkoznak a tumanok. Minden harcosnak több lóva van. A nyájak és csordák ezrei tereltettek össze, melyek a buja legelőkön kövérre hiznak. Az 56 éves khán ősszel szürkéjén Karakorumból maga is odalovagol (2500 km). A sereg felszerelése gondos. Minden lovasnak két ijja van, azonkívül lándzsája, fedeles puzdrája, könnyű sisakja, a nehéz hadosztályoknak kardja, baltája és pányvája, vörös vagy feketére kencézelt bőrpáncélja. Pajzsot csak a testőrség hordott. A további felszerelést tábori kulacsok, bőriszákok az abrak számára, főzőkatlan, tartalékijjhúrok, viasz és reszelő alkotta. A tartalék élelemadag füstölt húsból és szárított tejből állott. A várak ostromához 10,000 kínai hajtógépekkel, kő és tűzparittyákkal követte a sereget. De nem hiányoztak belőle orvosok, tolmácsok, kereskedők (mint kémek) és mandarinok sem. Ez utóbbiak a meghódított területek közigazgatására voltak hivatottak.

Dzsingiszkhán ennyire felkészülten vágott neki a Tiensam 2500 m. magas hágóinak. Hóolvadásakor oly nélkülözések után ereszkedett le a nyugat felé nyíló völgyekbe, amelveket csak ez a harcedzett, minden viszontagsághoz szokott faj bírhatott ki. Teljesítményei túlszárnyalták még Hannibal alpesi

* A szó zészlőbogatást jelent.

átkelését is. És megkezdődött Kovarezmia kegyellen és borzalmakkal telt meghódítása, melynek folyamán két legvitézebb vezére Csepe Nojon és Szubotai a Kaukazuson át a Dnjeperig, a Khán pedig az Indusig jutott el.

Hogy Dzsingiszkhán a rengeteg birodalom gyepölítkezében tarthatta és a Dnjesztertől a Sárga-tengergig, Bocharától az Indusig minden ügyét intézhette, azt különben szervezett póstavonalainak köszönhető. Fővárosától Karakorumtól évekig távol, mind az anyaország, mind a meghódított Észak-Khina közigazgatását épp úgy irányíthatta, mint Csepe és Szubotai európai hadműveleteit. Nyugat-Khinának 1222—1226 tartó meghódítása után 90 hosszúsági és 25 szélességi fokra terjedt ki hatalma. Halála 1227-ben következett be. Sirja, mint általában a nagy keleti hódítóké még ma is ismeretlen.

Helyszüke miatt sok igen érdekes dologra nem lehetett kitérnem. A könyv több jellemző krónikát említ meg Dzsingiszkhán egyéniségéről, nagy emberismeréséről, mellyel vezéreit válogatta, igazságérzetéről, nagylelkűségéről, mely tulajdonságai élénk ellentétben állnak kegyetlenkedésével az ellenálló országok lakosságával szemben.

Hódításait ő és utódai hadseregük kiválóságán kívül az akkori államok szerveztlenségének (Oroszország), politikai széthúzásának (Németország) vagy a civilizáció és a kultúra szülte elpuhulásának (Khina) köszönhették. Erre a hadseregére az elmondottak után sehogy sem illik a mai értelemben vett „horda” kifejezés, de különben nem is ez az értelme. Az orosz *orda*, perzsa *ordu* szó portyázó embertömeget, sereget jelent és különösen a tatárok és egyéb nomádok törzsközösségét (pl. Aranyhorda).

Számadatokat készakarva nem említettem. Delbrück óta, aki klasszikus művében, a „Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte” rámutatott a xerxesi hadsereg milliós számának abszurdítására kételkednünk kell a krónikák rémületszülte adataiban. Különben a Gobi és szomszédságának mostoha földrajzi viszonyaiban rejelő gyér lakosságából alig kerülhettek volna ki a különböző történelmi művekben említett nagy számok. Valamenynyi keleti nép kalandozásai a füves pusztaságokon (steppek) vezettek át, ahol lovaik bőségesen találtak táplálékot. de viszont aligha tudtak volna oly nagy számú embernek is élelmet adni. Azokon a hosszú hadműveleti vonalokon utánszállításról pedig szó sem lehetett, de nem is lett volna miből. Lamb könyve erre vonatkozólag írja azt a sok nélkülözést, amit ezek a népek szenvedtek és amely nagyrészt oka is volt a folytonos törzsközi karcoknak.

A mindvégig érdekesítő mű komoly élvezetet szerez.

vitéz Somorjay Jenő.

Rudolf von Dieterich: Berichtigung zu „Österreich—Ungarns letzter Krieg 1914—1918.” 8° 13 lap. Felixdorf, 1933. A szerző kiadása.

Dieterich Rudolf altábornagy az osztrák Hadilevéltár kiadásában megjelent „Österreich—Ungarn's letzter Krieg 1914—18” című mű 1. kötetéhez „Helyreigazítás”-t küldött.

Dieterich, mint tábornok, 1914 augusztus havában a XII. (erdélyi) hadtest kötelékében harcoló 11. (galíciai) tüzérandár parancsnoka volt és mint ilyen, becsületében sérve érezte magát az osztrák mű következő megjegyzése által: „1914 augusztus 29-én, a Gnila Lipa menti csatában, a 11. gyaloghadosztály tüzérandárparancsnoka hasonlóképpen járt el, mikor útegeiért aggódva, azoknak egy részét Bobrkára visszairányította és ezzel hadosztályának védőerejét augusztus 30-ára (a következő csatanapra) lényegesen gyöngítette.” A valóságban a 11. gyaloghadosztály 33. tábori ágyúezredének öt útege — mert ezekről volt szó — csak az esti szürkület beálltával és csak akkor ment vissza, mikor a Janczynná! történt orosz betörés a gyalogságot visszanyomta, tehát a tüzérség védelem nélkül maradt és azonkívül lövészere is kifogyott. A lövészere pótlását az a körülmény nehezítette meg,

hogy a 11. hadosztály az előző harcokban lövőszeres oszlopainak nagy részét elvesztette.

A szerkesztőség ezt a „Helyreigazítás”-t az osztrák mű olvasóinak ezen az úton hozza tudomására és hangsúlyozza, hogy a m. kir. Hadilevéltár világháborús művében (II. kötet 461.—463. és 469.—470. oldal) a hadműveleti iratokból bizonyítható valóságnak megfelelően írta le a 11. hadosztály harcait.

Dieterich altábornagy „Helyreigazítás”-ában nemcsak ezt, a személye ellen irányított megjegyzést, hanem azt is kifogás tárgyává teszi, amit az osztrák mű az 1914 augusztus 30-i második csatnap és az augusztus 31-i visszavonulás leírásánál elhallgat. Nem írja meg t. i., hogy ő (Dieterich tábornok) a 30-án este bekövetkezett csatavesztés után, a Bobrkára visszazönlő, széjjelugrasztott csapatrészek fölött a parancsnokságot átvette, amennyire lehetett rendezte és a 3. hadsereg déli szárnyának vezetését csak 31-én reggel adta át Kövess gyalogsági tábornok, hadtestparancsnoknak.

A magyar világháborús mű (II kötet 96. alfejezet) részletesen foglalkozik a XII. hadtestnek ezzel a végzetes csatavesztésével; külön megemlíti (484. oldal, jegyzet) Dieterich tábornok „derék és öntevékeny közbelépését,” de viszont — az okmányokból bizonyítható valóságnak megfelelőleg — megmagyarázza a XII. hadtestparancsnokság törzsének széjjelszakadását, amit Dieterich „Helyreigazítás”-ában viszont úgy állít be, hogy ezzel az 1920-ban meghalt br. Zeidler-Sterneck vezérkari ezredes, hadtest vezérkari főnököt és a hadtestparancsnokság hozzácsatlakozott tisztjeit sérti.

A világháború forgatagában elenyésző kis epizód tanulságot tartalmaz a történetírók számára. Az osztrák mű szóbanforgó részének szerzői véletlenül mindketten szemtanúi voltak az általuk leírt eseményeknek. A XII. hadtestparancsnoksághoz voltak beosztva és mégis vétettek — Dieterich altábornagy felfogása szerint — a történelmi igazság ellen.

Ők a 11. hadosztálynál az augusztus 30-i tűzérzési támogatás hiányát óhajtották kiemelni, ami tényleg fennállott, továbbá Kövess gyalogsági tábornok, hadtestparancsnokot óhajtották menteni attól a vádtól, hogy a vezetés gyepői kiestek kezéből és ezért inkább elhallgatták, hogy a hadtestparancsnokság fél napig megszűnt működni. A jóindulatú szándék váratlan eredménye az volt, hogy Dieterich altábornagy polgári pert indított a szerzők ellen, amely ugyan az osztrák Hadilevéltár vezetőinek hivatalos állásban tett nyilatkozatai immunitására való tekintettel be lett szüntetve, de ép azokra a részletekre terelte a közfigyelmet, amelyeket a szerzők tapintatból elhallgatni óhajtottak! A tanulság tehát az, hogy a történetíró csak akkor írhat tulajdonkép feszélyezetlenül való igazságot, ha a szereplő személyek már nem élnek.

Jankovich Arisztid.